

ICHKI ISHLAR TIZIMI TERMINOLOGIYASIDA SOHA PROFESSIONAL LEKSIKASINING NAMOYON BO‘LISHI

Kenjaeva F.T.

*O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar
vazirligi akademiyasi o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: terminologiya, keng ishlatiladigan terminlar, huquqiy bo‘lmagan (yoki texnik) maxsus terminlar, maxsus huquqiy terminlar, leksik birliklar.

Ключевые слова: терминология, общепотребительные термины, неюридические (или технические) специальные термины, специальные юридические термины, лексические единицы.

Key words: terminology, commonly used terms, non-legal (or technical) special terms, special legal terms, lexical units.

Резюме:

Ushbu maqolada terminologiya tushunchasi va u bir soha egasi nutqida qo‘llanilishi batafsil yoritib berilgan. Ichki ishlar tizimidagi huquqiy terminlar tahlil qilingan. Muloqot jarayonida leksik birliklar ot bilan ifodalanishi va otlar nutqda jonli, jonsiz narsalarni va abstract tushunchalarni anglatishi tahlil qilingan.

Резюме:

В данной статье подробно описано понятие терминологии и ее использование в речи владельца поля. Анализируются правовые термины в системе внутренних дел. Проанализировано, что лексические единицы в процессе общения представлены существительными, а существительные обозначают в речи одушевленные и неодушевленные предметы и абстрактные понятия.

Summary:

This article describes in detail the concept of terminology and its use in the speech of the owner of a field. Legal terms in the internal affairs system are analyzed. It was analyzed that lexical units are represented by nouns in the process of communication and that nouns represent animate and inanimate objects and abstract concepts in speech.

Terminologiya maxsus bilim sohasi sifatida tadqiqotchilar e‘tiborini tobora ko‘proq jalb qilmoqda. Bu, birinchi navbatda, zamonaviy ilmiy bilimlarning xalqaro tabiati va inson faoliyatining turli sohalarida til to‘siqlarini bartaraf etish usuli sifatida terminlarni birlashtirish istagi bilan bog‘liq. Ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va boshqa ko‘plab sohalarining jadal rivojlanishi ko‘plab sohalar uchun dolzarb bo‘lgan nazariyalar, tushunchalar, hodisalarni o‘rganishni taqozo

etmoqda. Aynan termin yordamida turli sohalardagi bilimlarimiz natijalari tilda namoyon bo‘ladi. Shu munosabat bilan yangi terminlarni tarjima qilish usulini tanlash muammosi tilshunoslar va tarjimonlarda katta qiziqish uyg‘otadi va tarjima nazariyasi va amaliyotida muhim o‘rin tutadi. Terminlar ilmiy tadqiqotlarning asosini belgilab beradi. Ular ma‘lum sohalarda ko‘p qo‘llaniladigan so‘zlardan tarkib topgan bo‘lib, bir ma‘noli hisoblanadi. Terminologiya bu fan va texnikaning muayyan sohasida keng qo‘llaniladigan terminlar majmui bo‘lib, u tabiiy ravishda shakllanadi.

Bugungi kunda terminologiya inson faoliyatida alohida e‘tibor qaratilayotgan sohadir[4]. Bu borada K. Superenskayaning fikrini qayd etish o‘rinli, ya‘ni, “mahalliy atamashunoslik fani mantiq, tilshunoslik, falsafa, kontseptologiya va informatika, semiotika, shuningdek, simvolizm elementlari boshqa fanlarning parchalarini o‘zida mujassam etgan mustaqil fan sifatida vujudga keldi”[7]. Biz bu fikrga qo‘shilgan holda terminologiya leksikologiyaga faol “xizmat qiladi” deb ta‘kidlaymiz.

Shuni ta‘kidlash kerakki, terminologiya fan tilining asosi bo‘lib, har qanday tashqi ta‘sir va o‘zgarishlarga eng sezgir bo‘lgan suv osti leksikasining bir qismidir. Umuman olganda, terminlar fan tilining asosiy leksik guruhlaridan biri sifatida tan olingan[1].

Fan tilini badiiy adabiyot tilidan ajratib turuvchi bir qator o‘ziga xos xususiyatlar mavjud bo‘lib, bular o‘ziga xos bir qolipdagi ifoda vositalari, semantik jihatdan bir xil ma‘noni beruvchi semalar, fikrni ifodalashda his-tuyg‘uni o‘zida mujassam etganligi, eskirgan va ikki ma‘noli birliklardan voz kechish xisoblanadi. Terminlar asosan maxsus maqsadlar uchun qo‘llaniladigan birliklardan iborat bo‘lib, ular muayyan faoliyat sohasi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Dunyoda 5000 dan ortiq tillar mavjud bo‘lsa-da, yaxshi rivojlangan ilmiy terminologiya bor-yo‘g‘i 60 tilda mavjud va 300 ga yaqin professional fan sohasini qamrab oladi. Terminologik jihatdan katta yoki kamroq darajada rivojlangan tillar mavjud. Olimlarning fikricha terminologik jihatdan yaxshi rivojlangan tillar rus, ingliz, fransuz, nemis, italyan o‘z ichiga oladi [5].

Terminga “Lingvistik entsiklopedik lug‘at” quyidagi talqinni beradi:

“Terminologiya (termin + logos – so‘z, ta‘limot) – 1. Biror ilm, kasb va boshqa sohaga oid terminlar majmui. Masalan, grammatik terminologiya, san‘at terminologiyasi va boshqalar. 2. Tilshunoslikning terminlarni o‘rganuvchi bo‘limi”[6].

“Oxford English Dictionary” termini shunday ta‘riflaydi “termin – bu, ma‘lum bir san‘atda, fanda, ilmda ishlatiladigan so‘z yoki iboradir”[9].

V.I. Dal o‘z lug‘atida terminga quyidagicha ta‘rif bergan: “Termin – ibora, so‘z, nutq, narsa yoki qurilmaning nomi, shartli ibora”[2].

Shunday qilib, termin stilistik jihatdan neytral so‘zdir, so‘z kompleksi yoki qisqartma aniq ko‘lamiga, mantiqiy mavzu yo‘nalishiga ega bo‘lgan, undan

tashqari og‘zaki noaniqlik va ekspressivlikning yo‘qligi tavsiflaydigan terminlar majmui. So‘zdan farqi o‘laroq termin haqiqatni torroq iborasi bo‘lib o‘zida ko‘p ma‘noni ifoda etmaydi. S.Usmonovning fikriga ko‘ra, so‘z ko‘p ma‘noga, ya‘ni qo‘shimcha ma‘nolarga ega bo‘ladi, lekin termin bunday xususiyatga ega emas[8]. Termin ma‘lum bir soha egasi nutqida qo‘llanilib so‘zlardan ma‘nosining aniqligi va bir ma‘noligi bilan farq qiladi. Masalan, jazo, ayblanuvchi, qamoqxona, jarima, shikoyat, jinoyatchi, o‘g‘rilik, terrorism, qotillik.

Huquqiy tilining eng muhim tarkibiy qismi huquqiy terminologiyadir. Biroq, butun huquqiy terminologik apparat alohida holda ishlamaydi, balki oddiy, umumiy tushuniladigan so‘zlar bilan o‘ralgan, qonunchilik matnida esa deyarli har doim umumiy so‘zlar va maxsus so‘zlarni farqlash mumkin.

Huquqiy terminga huquqiy fan kontseptsiya bir nechta ta‘riflarni taklif qiladi. Bulardan biri huquqiy termin – bu “so‘z (yoki ibora) qonunchilikda qo‘llaniladigan to‘g‘ri va aniq ma‘noga ega bo‘lgan va semantik bir ma‘noliligi, funksional barqarorligi bilan ajralib turadigan huquqiy tushunchaning umumlashgan nomi”[4].

Fikrimizcha, huquqiy terminlarga asosiy ta‘riflar katta yuridik lug‘atlarda o‘z aksini topgan bo‘lib, huquqni o‘rganish ob‘ekti jamiyatning muhim va murakkab tarkibiy qismlari bo‘lgan davlat va huquq, davlatning huquqiy sohalarida sodir bo‘ladigan hodisalar hisoblanadi.

Ichki ishlar tizimidagi huquqiy terminlar uch guruhga bolinadi:

Keng ishlatiladigan terminlar – bu terminlar me‘yoriy-huquqiy hujjat matnida hamda kundalik leksikada ishlatiladi. Keng ishlatadigan terminlar me‘yoriy-huquqiy hujjat matnida umumiy qabul qilingan ma‘noda qo‘llaniladi va tor doirada qo‘llaniladigan me‘yoriy - huquqiy hujjat matnida tor doirada qo‘llaniladigan terminlarga bo‘linadi. Keng ishlatiladigan terminlar kundalik ma‘nosida ishlatilishi bilan farq qiladi. Masalan, **immigrant** – *qochqin*; **witness** – *guvoh*; **prison** – *qamoqxona*, **evidence** – *dalil*.

Huquqiy bo‘lmagan (yoki texnik) maxsus terminlar – bular boshqa (nohuquqiy) fanlar va sohalarga tegishli bo‘lgan hamda qonunchilik va yuridik fanda qo‘llaniladigan atamalar. Masalan: ingliz tilida **cybernetics** – *kibernetika*, **fire safety** – *yong‘in xavfsizligi*, **nuclear-free zone** – *atomsiz hudud*, **autopsy** – *autopsiya*, **bankruptcy** – *bankrotlik*, o‘zbek tilida *foyda me‘yori*, *ijtimoiy taqqoslash*, *shaxsiy munosabat*.

Maxsus huquqiy terminlar – bular qonun chiqaruvchi va huquqiy doktrina tomonidan tilga kiritilgan maxsus huquqiy mazmunga ega terminlardir. Maxsus huquqiy terminlar hamma uchun tushunarli bo‘lmasligi mumkin, balki faqat huquq sohasidagi mutaxassislar uchun tushunarli bo‘ladi. Masalan, ingliz tilida: **material evience** – *ashyoviy dalil*, **ballistics** – *ballistika*, **limitation of action** – *da‘vo muddati*; **rights to initiate legislation** – *qonun chiqarishga tashabbus berish huquqlari*, o‘zbek tilida: *kriminogen vaziyat*, *kriminogenez*, *monopoliya*, *xabeas korpus*, *xavfli residiv jinoyat*.

Muloqot jarayonida leksik birliklarning aksariyati ot bilan ifodalanadi va ular bir bo'g'inli terminlarni tashkil etadi (oddiy, hosila, qo'shma otlar): **an act** – *harakat*, **a criminal** – *jinoyatchi*, **crime** – *jinoyat*, **offence** – *qonun yoki qoidani buzish*, **order** – *tartib*.

Otlar nutqda anglatishi mumkin:

jonli narsalar: **detective** – *detektiv*; **operative worker** – *tezkor qidiruv xodimi*, **investigator** – *tergovchi*, **interviewer** – *suhbat o'tkazadigan shaxs*. Masalan: *No successful investigation is available without participating highly professional policemen – patrol officers, detectives or investigators*;

jonsiz narsalar: **keys** – *kalitlar*, **building** – *mino*, **engine** – *motor*.

He left the engine running with the keys in the ignition and entered the building [3].

abstarkt tushunchalar: **fingerprints** – *barmoq izlari*, **suspect** – *gumonlanuvchi*, **scene** – *jinoyat sodir bo'lgan joy*, **criminal** – *jinoyatchi*. Masalan: *Fingerprints are used not only to connect a suspect with the scene, they also may indicate the identity of the criminal when it is not known if he was previously fingerprinted and the prints are in the possession of the police*.

Xulosa. Huquqni muhofaza qilish xodimlarining muloqotining terminologiyasi terminologik tizimlarning maxsus leksik birliklarining muhim majmuasini, xususan, huquqshunoslik, kriminalistika, kriminologiya, huquqshunoslik psixologiya, sud tibbiyoti va psixiatriya, sud, jazoni ijro etish tizimi, harbiy ishlar va boshqalarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, terminlar noaniqlik va ekspressivlikning yo'qligi bilan tavsiflanadi. So'zdan farqli o'laroq, termin ko'p ma'noni ifoda etmaydigan, haqiqatni torroq ifoda etuvchidir. Har bir termin bu so'z yoki so'z majmuasidir, lekin har bir so'z termin hisoblanmaydi. Terminlar, so'zlardan farqli o'laroq, aniq maqsadga qaratilgan haqiqatning namoyishi. Terminlar hissiy ranglardan mahrum bo'lib ular ob'ektiv, qat'iy va barqaror.

Adabiyotlar:

1. Даниленко В.П. Лексика языка науки. Терминология: Дис.докт. филол. наук: /Даниленко В.П. – М., 1976. – С. 373.
2. Даль В.И. Толковый словарь русского языка / Даль В.И. – М.: Астрель: АСТ. 2007. – С. 983.
3. Kurganov A.M. Ingliz tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – B. 182.
4. Липатов А.Т. Метаязык лингвистики и метатаксомания лингвистических терминов Липатов А.Т. // Вопросы терминологии: межвузовский сборник. – Нижний Новгород, 1993. – С. 3-19.
5. Пиголкин А.С. Язык закона. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 65.
6. Розенталь Д.Э. и Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М., 1976. – С. 486.
7. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории. / Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. – М.: Наука, 1989. – С. 246.